

ВПЛИВИ ТЕХНІКИ НА ЛЮДИНУ І СУСПІЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

© Чурсінова Оксана, 2012

З філософських позицій осмислюються взаємовпливи техніки і людини, що у кібернетиці та у філософії техніки отримали назву прямого та зворотного зв'язку між технічними системами і людським фактором (людино-машинні системи). Основний наголос робиться на малодосліджених аспектах зворотного зв'язку (зокрема, негативного), тобто на проблемі впливу сучасної техніки, пов'язаної з інформаційними процесами, на розвиток людського суспільства.

Ключові слова: негативний (від'ємний) зворотний зв'язок, позитивний (додатний) зворотний зв'язок, філософія техніки.

Oksana Chursinova. Influences of technology on human being and society: a philosophical analysis

Proceeding from the philosophical position the paper explores mutual influences of technology and human being that acquired in cybernetics and philosophy of technology the name of direct and reverse correlation between the technological systems and human factor (man-machine systems). The main accent is made on scantily investigated aspects of the reverse correlation (particularly, the negative one), i.e., on the problem of influence of modern technology linked to the information processes onto the development of human society.

Key words: negative reverse correlation, positive correlation, philosophy of technology.

Актуальність теми дослідження цієї роботи зумовлюється зростанням проблем та небезпек, з якими має справу сучасне людство внаслідок проникнення техніки в усі ділянки приватного і суспільного життя. Втручання техніки ставить під сумнів збереження сутнісних характеристик людини, її біологічних, психологічних та розумових основ. “Техніка, – відзначав К. Ясперс, – радикально змінила повсякденне життя людини в оточуючому її середовищі, примусово перемістила трудовий процес і суспільство в іншу форму, в сферу масового виробництва, перетворила усе існування на дію деякого технічного механізму, усю планету – на єдину фабрику. Тим самим відбувся – і відбувається по сьогодні – повний відрив людини від її ґрунту. Людина стає мешканцем Землі без батьківщини, губить наступність традицій” [15, с. 129]. Питання впливу техніки і технології на людину і суспільство були і є предметом уваги як вітчизняних [6, 9], так і зарубіжних дослідників [1, 3, 5, 7, 9, 13, 15]. Внаслідок роботи цих мислителів з'явилася тенденція виділення у структурі філософського знання такого напрямку, як філософія техніки. Багато проблем, пов'язаних з технікою, стрімким зростанням техносфери, в наш час перебувають у центрі уваги як вчених, так і пересічних людей, є невирішеними і загрозливими і тому потребують філософського осмислення. Однією з таких малодосліджених сфер є вплив техніки на людину і суспільство.

Мета роботи – виявити і дослідити основні етапи усвідомлення з позицій філософії техніки результатів зворотного зв'язку відношення „техніка – людина”. Вперше у філософському контексті виділені негативний і позитивний взаємовпливи техніки і людини та проаналізовані їх істотні характеристики.

За даними науки, 2 млн. років тому почався довгий процес становлення людини, виділення її зі світу тварин. В основі цього процесу була праця як специфічне відношення людей до

зовнішнього світу. Праця починалась з виготовлення знарядь праці. Знаряддя праці з'являлись внаслідок спільних дій: збирання рослин, полювання на тварин, обробки здобичі, приготування її до вживання, оборони від ворогів тощо [11, с. 166]. Людина в дослідний спосіб дійшла висновку, що можна отримати кращі результати, якщо замість одного універсального знаряддя використати багато спеціалізованих. Застосування спеціалізованих знарядь привело до створення перших технологічних процесів, тобто виникнення систематичних дій (пов'язаних між собою етапів роботи). Подальше вдосконалення техніки спричинило використання все більшої кількості простих спеціалізованих знарядь праці.

Впливаючи на зовнішню природу, змінюючи її, людина водночас перетворює власну природу, в процесі таких взаємовпливів формувалася її свідоме ставлення до природи. Поява техніки пов'язана з проявом і формуванням однієї з головних рис людської істоти як "homo sapiens" – її здатність мислити. Мислення спрямоване як на продукування ідей і знань, так і на формування задумів щодо втілення їх у предмети. Тобто людина має здатність матеріалізувати своє мислення і тим самим стати істотою не тільки мислячою, але й творчою. Найістотніші дії людини і суспільства пов'язані з перетворювальною діяльністю. Свій пізнавальний, мисленнєвий проект людина здійснює в дії, праці. Мислячи і матеріалізуючи своє мислення, людина однак не усвідомлює, що саме вона здійснює, створюючи техніку, і де витoki її творчої обдарованості [11, с. 166].

Для античності характерна автономність науки і техніки стосовно інших сфер суспільного життя, хоч контакти між ними увесь час зростали. Технічні проблеми як специфічна ділянка досліджень виділялись ще слабо. Техніка давала деякий матеріал для роздумів, але осмислення зворотних зв'язків, тобто аналізу впливу науки на техніку і їх обох на суспільство, фактично ще не було проведено [12, с. 176–185].

Власне філософія техніки з'являється з появою зворотного зв'язку, тобто з усвідомленням того факту, що існує не тільки пряма дія механізмів та знарядь на оточення, але і зворотний вплив результатів використання техніки на керівні інстанції [14, с. 477], іншими словами, з урахуванням впливу наслідків використання техніки на суспільство. Саме масштабність та надзвичайно потужний потенціал техніки, які в майбутньому наберуть тотальних ознак, і спричинили розвиток філософії техніки на відміну від тих часів, коли життя пересічної людини у ті далекі епохи в жоден спосіб не мінялося від впровадження окремих технічних винаходів.

Спочатку зворотний зв'язок мав додатний (позитивний) характер, тобто результати використання техніки поліпшували якість життя, конструктивно впливали на розвиток суспільства, прискорювали його. Розуміння корисних сторін впливу науки і техніки на суспільство виразно виявляється в епоху Нового часу, хоча справедливо вказати, що технологічна революція в Європі відбулася у IX–XII ст., в епоху середньовіччя [4, с. 42–44]. Під технологічною революцією у цьому випадку ми розуміємо комплекс системно-технологічних перетворень, які істотно змінили способи виробництва і господарювання. Завдяки зворотному зв'язку темпи впровадження техніки передусім у виробництво, а потім і в суспільне життя стрімко зростають. Відображенням цього процесу можна вважати гасло Ф. Бекона: "Знання – це сила". У знаменитому творі "Нова Атлантида" він втілює свої сподівання, які покладав на науку і пов'язані з нею технічні засоби. Пізнання природи вимагає від людини експериментування, виготовлення відповідних приладів та інструментів [2, с. 83]. Підсумком промислової революції в Англії, що поклав початок поширенню у громадській свідомості європейців ідей прогресу науки і техніки, стали ідеали французьких енциклопедистів доби Просвітництва, котрі вважали, що техніка полегшить життя людей і вдосконалисть суспільство у моральному плані [8]. Прикладом може слугувати винайдення і використання гільйотини. Можливо, знаряддя доктора Гільотена і виконало свою роль – зменшило страждання приречених на смерть, але водночас послужило провісником неоднозначних наслідків у відносинах техніки та людини. З більшою точністю слід відзначити, що підготовчий етап у цих відносинах розпочався дещо раніше, ніж епоха Нового часу, ще у Ренесансі, представники якого наголошували на творчій активності людини. Іншими словами, людина намагалась повернути собі місце господаря над оточуючим середовищем, втрачене внаслідок гріхопадіння. Для цього треба було стати вривень з Творцем. Цей зухвалий крок у дискурсі епохи Просвітництва буде вже окреслюватись як

соціальний поступ, як поняття прогресу, який з часом назвуть технічним, а потім і науково-технічним.

На початку XX ст. результати від'ємного (негативного) зворотного зв'язку накопичуються поступово, передусім у військових технологіях, і стають помітними під час використання зброї. Прихованість наслідків використання зброї та умови її застосування унеможливають одразу повернути увагу до негативного боку впровадження військової техніки. Від'ємний зворотний зв'язок виявиться сповна під час Першої світової війни. “Техніка, створюючи нові види зброї, – писав К. Ясперс, – приносить у світ руйнування, які змушують, з одного боку, весь час збільшувати запаси зброї, з іншого, – постійно відновлювати те, що перетворилось на хаотичне скупчення руїн. І тому доводить попит на робочу силу до крайності” [15, с. 132]. Найяскравішими прикладами є застосування вперше в історії людства зброї масового знищення (газів), що отруїли докільця разом з людьми, використання аеропланів та броньованої техніки, автоматичної зброї – кулеметів. Впроваджена після війни заборона на застосування отруйних газів – це приклад усвідомлення небезпеки від'ємного зворотного зв'язку.

Отже, додатний зворотний зв'язок з'являється за позитивного ефекту використання техніки, а від'ємний зворотний зв'язок – за негативного. Переводячи біблійне положення про те, що кожен плід пізнання – це плід з дерева пізнання добра та зла, у контекст філософії техніки, можна констатувати, що проблема застосування технічних винаходів полягає у визначенні того, коли і за яких умов виразно окреслився зворотний бік застосування техніки – негативний. Міркуючи далі, доречно припустити, що від'ємний зворотний зв'язок іманентний технічному винаходу, але знаходиться у латентному стані. Тому проблема полягає не у тому, щоб визначити вихідні властивості результатів застосування техніки. Впровадження цих результатів потенційно містить обидві ознаки – і добра, і зла. К. Ясперс зазначав, що “...техніка – лише засіб, сама по собі вона не є ані доброю, ані поганою. Усе залежить від того, що з нею зробить людина, чому вона служитиме, в які умови людина її поставить” [15, с. 140]. Життєво важливою і актуальною постає необхідність розпізнавання негативних наслідків використання техніки як проблема перевищення певного порога у цих наслідках.

Період, про який йшлося, охоплює більшу частину XX ст., тобто він тривав до появи і розвитку інформаційних технологій. Цей період можна назвати класичним і визначати його можна за наявністю лише певних складових механізму – двигуна, передавального механізму та робочого знаряддя. Ознаки класицизму можна також обґрунтувати, посилаючись на людину, як це зробив, наприклад, Ернест Капп, враховуючи певні механічні аналогії між людиною та винайденими пристроями. З позицій класичної філософії техніка впливає, як правило, на зовнішній, фізичний світ, частиною якого є людина – мікрокосм. Тому ми і говоримо, наприклад, про екологію як забруднення переважно *зовнішнього середовища*, а отже, як про типовий, або класичний від'ємний зворотний зв'язок. Вершиною цього класичного періоду розвитку техніки можна вважати Чорнобильську катастрофу (1986) – спробу збереження у реакторах динамічної рівноваги додатного та від'ємного зворотного зв'язку. Технічно це вдається зробити. У цьому випадку постає питання, який чинник вплинув на зменшення від'ємного зворотного зв'язку. Переважає думка, що цей чинник мав антропологічний характер, або, як зазвичай кажуть, спрацював людський фактор. Тому ця проблема може бути сформульована не стосовно технічного пристрою, а стосовно людини як проблема формування і дієздатності від'ємних зворотних зв'язків, наприклад, у психіці людини, або іншими словами, як імунітет проти невідомих внутрішніх та зовнішніх чинників. Зрештою, від'ємний зворотний зв'язок враховується в експлуатації усіх технічних пристроїв. Про нього нагадують розміщені поряд мало не з кожним пристроєм таблички, написи на яких починаються словом: “Забороняється...”. Поняття заборони як втіленого від'ємного (негативного) зворотного зв'язку надзвичайно важливе, і без нього була б неможливою експлуатація будь-якого технічного пристрою. Зауважимо, що згадані таблички із заборонами радше нагадують про від'ємний зворотний зв'язок і роблять це в просторі інформації, в якому визначення людини як мікрокосму здається недостатнім: із урахуванням інформаційної компоненти класична схема технічного пристрою стає некласичною і тим більшою мірою, чим більшим є вплив людини на керування пристроєм.

Повертаючись до сумнозвісної Чорнобильської катастрофи, зауважимо, що атом у стінах реактора (границях, заборонах, обмеженнях тощо – надзвичайно важливий синонімічний ряд, що характеризує від’ємний зворотний зв’язок) використовується людством для блага, тоді як без стін і подібних обмежень він перетворюється на атомну бомбу. Її застосування стримується мораторієм на використання, тобто (у запроваджених нами поняттях) – від’ємним зворотним зв’язком, внутрішнім чи зовнішнім.

Класичне сприйняття техніки інколи дуже швидко демонструє негативний ефект свідомого зняття усіляких заборон щодо від’ємного зворотного зв’язку — бажаного, як на війні, чи небажаного, як у Чорнобилі, — і тоді людство так само швидко намагається відновити цей від’ємний зв’язок, наприклад, вимагаючи миру чи відновлюючи стіни, але вже саркофага, а не реактора.

Висновок, який випливає з проведеного аналізу взаємодії людини з технікою, у період, який збігається з розвитком класичної філософії, такий: людству, використовуючи розвиток техніки, вдається запобігати негативним впливам техніки на зовнішнє середовище або ефективно нейтралізувати їх, оскільки параметри негативного (від’ємного) зворотного зв’язку, наприклад, пороговий рівень та час реакції сумірні з параметрами додатного (позитивного) зворотного зв’язку; зрештою, негативні результати впровадження техніки у класичний період добре помітні.

Некласичний період розвитку європейської цивілізації (і її осмислення у межах філософії техніки) розпочинається з додаванням до трьох перелічених компонентів механізму четвертого – інформаційного, на який майже одразу падає увесь тягар від’ємного (негативного) зворотного зв’язку. Якщо сигнал від’ємного зворотного зв’язку зведений безпосередньо до виконавчого механізму, то це майже класична картина, оскільки тотальність тут блокується границями пристрою як в сенсі прямого зв’язку, так і зворотного. Ситуація радикально змінюється із ліквідацією границь розповсюдження інформації та вибором людини як її адресата. У цьому випадку ми маємо класичну схему “чорної скриньки”, оскільки внутрішній світ, душа людини – це сутінки. Додаткові труднощі полягають у тому, що якщо додатний зв’язок зумовлюється самою прямою дією, то негативний зв’язок часто мусить бути задіяний в аварійній ситуації, а часто просто непередбаченій і до того ж в індетермінованій істоті, якою є людина. Наприклад, про негативний вплив телебачення та комп’ютерів багато говорилося, але від’ємний зворотний зв’язок у цих ситуаціях спрацьовує не завжди, тобто часто на зауваження: “Не подобається – вимкни” – реакції немає, а це означає, що продовжує діяти додатний зворотний зв’язок. (З приєднанням інформаційного компонента водночас може діяти певна кількість каналів як додатного, так і негативного зворотного зв’язку. Тому необхідно враховувати сумарний ефект усіх каналів). Зрештою, потік інформації і будується так, щоб підсилити цей додатний зв’язок. Отже, процес може стати неконтрольованим, навіть маніпульованим. Тому проблема регуляції складних інформаційних систем, складовою частиною яких є людина, полягає у тому, як зворотний зв’язок, що на початковому етапі має переважно додатний характер, перетворити на від’ємний зворотний зв’язок. Класичний підхід, як свідчить приклад з телевізором, тут не підійде, і такі поняття, як, наприклад, поріг спрацьовування від’ємного зворотного зв’язку, не може бути використаний. В ряду проблем, пов’язаних з впливом наукової технології на суспільство, – відзначав Р. Коен, – одним з найскладніших є питання: чи потрібно розглядати теперішній і очікуваний вплив, чи буде він позитивний чи негативний, чи буде вплив якогось одного технічного нововведення чи вплив накопичення подібних нововведень чимось абсолютно відмінним від разових чи сумарних впливів, які чиняться науково-технічним прогресом на його первинних стадіях” [7, с. 213].

Проблема полягає у тому, що середовище, в якому діє від’ємний зворотний зв’язок, у класичному періоді істотно відмінне від того, що існувало у некласичному. Це переважно фізичне середовище, тоді як природа середовища регулювання у некласичному періоді значною мірою визначається природою інформаційного простору з включенням індетермінованого компонента, яким є людина. Отже, канал інформації з таким компонентом до певної міри можна розглядати як чорну скриньку, яка відсутня у класичному періоді розвитку техніки. Зокрема, у цьому періоді діє прямо пропорційна залежність між рівнем сигналу на вході та виході каналу зворотного зв’язку

(відсутність чорної скриньки). Натомість в інформаційному середовищі зі збільшенням кількості інформації зменшується ентропія цього середовища, а отже, зменшується можливість впливу на органи регулювання усього механізму. Ця парадоксальна ситуація є характерною ознакою неklasичного періоду розвитку техніки і має бути осмислена з позицій філософії. З іншого боку, вона свідчить про ситуацію саме від'ємного зворотного зв'язку, оскільки йдеться про обмеження, що власне і характеризує цей тип зв'язку. А оскільки йшлося про якісний бік інформації, то немає, здається, іншого виходу, як будувати від'ємний зворотний зв'язок на підставі вивчення конкретної ситуації чи конкретного пристрою. Інтенціональної теорії інформації ще не створено.

У межах філософії техніки відображається лише існуюче становище, пов'язане з усвідомленням наслідків негативного зворотного зв'язку техніки на суспільство. Осмислення загрозливих тенденцій і небезпек у цій ділянці лише починається, розширюючи поле для подальших творчих пошуків.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Власне філософія техніки з'являється із появою зворотного зв'язку, тобто з усвідомленням і врахуванням впливу результатів використання техніки на суспільство.

2. В епоху Нового часу виявляються більшою мірою позитивні (додатні) сторони зворотного зв'язку внаслідок використання техніки. У ділянці філософії техніки цього періоду, який ми розглядаємо як класичний, панує оптимістична думка про те, що наука і техніка спроможні вирішити основні проблеми суспільного розвитку.

3. У класичний період розвитку техніки, що знаходить відображення у філософії техніки цього часу, людству вдається запобігати негативним впливам техніки на зовнішнє середовище, або ефективно нейтралізувати їх, оскільки параметри негативного (від'ємного) зворотного зв'язку, наприклад, пороговий рівень та час реакції, сумірні з параметрами додатного (позитивного) зворотного зв'язку.

4. Некласичний період розвитку європейської цивілізації і її осмислення у межах філософії техніки пов'язаний з домінуванням інформаційного компонента в технічній діяльності, на який майже одразу падає увесь тягар від'ємного (негативного) зворотного зв'язку. Оскільки інтенціональної теорії інформації ще не створено, в ситуації від'ємного зворотного зв'язку виходять з вивчення конкретної ситуації чи конкретного пристрою. Ця проблема стосується нових напрямів розвитку філософії техніки.

1. Бескаравайный С. Размышления о взаимосвязи техники и общества / С. Бескаравайный // *Міжвуз. зб. "Філософія, культура, життя"*. — Вип. 1. — Дніпропетровськ: Системні технології, 1998. — С.110–121. 2. Бэкон Ф. Новая Атлантида / Бэкон Ф. [пер. с англ.; сост., общ. ред. и вступ. ст. Л.Л. Субботина] // *Сочинения: в 2-х т.* — М.: Мысль, 1972. — Т.2. — С.487–526. — (Философское наследие). 3. Воронин А. Периодизация истории и проблема определения техники / А. Воронин // *Вопросы философии*. — 2001. — №8. — С.17–28. 4. Гайденко В.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в Средние века / В.П. Гайденко, Г.А. Смирнов — М.: Наука, 1989. — 352 с. — (Библиотека всемирной истории естествознания). 5. Горохов В.Г. Введение в философию техники: учеб. пособ. // В.Г. Горохов, В.М. Розин. — М.: ИНФРА-М., 1998. — 224 с. — (Серия "Высшее образование"). 6. Дахній А. Проблема співвідношення людини і техніки в екзистенціальній духовній традиції / А. Дахній: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 — Львів, 1996. — 142 с. 7. Коэн Р. Социальные последствия современного технического прогресса / Р. Коэн // *Новая технократическая волна на Западе* [пер. с нем. В.Н. Поруса]. — М.: Прогресс, 1986. — С.210–224. 8. Кузнецов В.Н. Западно-европейская философия XVIII век / В.Н. Кузнецов, Б.В. Мееровский, Ф.Ф. Грязнов. — М.: Высш. шк., 1986. — 400 с. 9. Митчем К. Что такое философия техники? / К. Митчем [пер. с англ.; под ред. В. Горохова]. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 149 с. 10. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти) / В.П. Мельник. — Львів: Світ, 1994. — 176 с. 11. Роль орудия в развитии человека [Текст]: сб. статей / Э. Капп [и др.]; ред., предисл. И.С. Плотникова. — Л.: Прибой, 1925. — 191 с. 12. Чурсінова О.Ю. Осмислення феномену техніки в античному мисленні / О.Ю. Чурсінова // *Філософські пошуки*. — 2004. — Вип. XVI. — С.176–185. 13. Шаповалов В.Ф. Философия науки и техники /

В.Ф. Шаповалов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 320 с. 14. *Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. — М.: Советская Энциклопедия, 1983. — 840 с.* 15. *Ясперс К. Современная техника / К. Ясперс // Новая технократическая волна на Западе [пер. с нем. М.И. Левиной]. – М.: Прогресс, 1986. – С. 119–146.*

УДК 111.1/852:17

Вікторія Головей

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ДОСВІДУ СВЯЩЕННОГО

© Головей Вікторія, 2012

Висвітлюється онтологічний вимір сакрального досвіду як основоположного елемента досвіду релігійного, ширше – духовного. Стверджено, що досвід священного вирізняється онтологічним змістом і характером. Це досвід символічних актів трансцендування, які утворюють онтологічний горизонт буття. Водночас – це досвід культуротворення і самотворення, в якому формуються смисложиттєві засади людського існування, розкривається й утверджується людська сутність.

Ключові слова: досвід, сакральне, культура, релігійний, містичний.

Victoriya Golovey. The ontological status of the experience of the sacred

The paper explores the ontological dimension of the experience of the sacred as the fundamental element of the experience of the religious, and more generally, of the spiritual one. The author asserts that the experience of the sacred has a distinguished ontological content and nature. This is an experience of symbolic acts of transcendence which create the ontological horizon of Being. At the same time this is an experience of creation of culture and self-creation which forms the foundations of the meaning of human existence, reveals and confirms the human essence.

Key words: experience, sacred, culture, religious, mystical.

Якщо у природничих науках поняття “досвід” набуло чіткості й визначеності, то в гуманітарних дослідженнях доволі часто простежується упередженість стосовно правомірності використання понять “релігійний досвід”, “сакральний досвід”, “містичний досвід” як наукових термінів. І на це є вагомі причини. “Поняття досвіду належить, – на думку Г.- Г. Гадамера, – хоч як парадоксально це не звучить, – до найменш з’ясованих понять із числа тих, що ми маємо в нашому розпорядженні. ...Дійсний недолік попередньої теорії досвіду... полягає саме в тому, що вона цілком зорієнтована на науку й тому втрачає з поля зору внутрішню історичність досвіду” [4, с. 321–322]. Безумовно, концепція досвіду як досвіду емпіричного, як “заснованого на практиці чуттєво-емпіричного пізнання дійсності” [11, с. 447] не відповідає ситуації у деяких важливих сферах людської духовної діяльності – історичній і філософській, естетичній і релігійній. Стосовно цих сфер досвіду проблематично створити єдину концептуальну основу, що зумовлює потребу експлікації понять, які б означували різновиди духовного досвіду.

Поглиблення розуміння духовного досвіду від його джерел і в його головних проявах означає просування вперед наших загальних знань про людину. Саме тому ця проблематика є важливим напрямком гуманітарних досліджень. Окремі її аспекти висвітлені у відомих роботах В. Джемса, В. Соловйова, С. Франка, Е. Кассіра, М. Гайдеггера, Ж. Батая, М. Бубера, П. Тілліха, С. Хоружого. Серед сучасних вітчизняних дослідників до цієї проблематики зверталися М. Мінаков,